

FÖRKÖLI GÁBOR

„Virtus Seriniana”: egy iskolai Zrínyi-óda útja
Gdańsktól Párizsig (1664)

Ismaël Boulliau (1605–1694) francia csillagász kiterjedt, mintegy negyven kötetre kiterjedő levelezése a 17. századi tudományos és politikai élet kiemelkedő forrása együttese, amely más hasonló tudóslevelezésekhez hasonlóan rengeteget elárul a kora újkori információs hálózatok működéséről.¹ Boulliau 1636-tól a De Thou család párizsi palotájában élt, amelynek jól felszerelt könyvtárát a humanista testvérpár, Pierre és Jacques Dupuy (1582–1651, illetve 1591–1656) igazgatta. Miközben folyamatosan írta a modern, heliocentrikus világmép mellett érvelő csillagászati műveit, rendíthetetlenül dolgozott a De Thou-palota könyvtárának gondozásán, amelyet a Dupuy fivérek 1645-ben végleg rá bízta saját híres kabinetjük gyűjteményével együtt. Ez a könyvtár a korabeli európai tudományos, irodalmi és politikai hírek egyik legfontosabb elosztóhelyévé vált, nem kis részben Boulliau kiterjedt levelezésének és kapcsolatrendszerének köszönhetően, amelyet számos utazása révén is volt alkalma ápolni. A De Thou család diplomáciai kapcsolatai révén eljutott Toscanán keresztül Anatóliába, a Német-római Császárságba, Hollandiába és Lengyelországba is. Kortársai különösen lengyel kapcsolatait értékelték, Théophraste Renaudot ugyanis szerette volna Boulliau lengyelországi értesüléseit a híres *Gazette*-jében publikálni. Boulliau azonban a levelezés, és nem a sajtó embere volt, így mereven elzárkózott a kérés elől.² Lengyel informátorai révén megszerzett értesülései azonban magyarországi vonatkozásban is érdekesekek lehetnek.

E sorok írójának már volt alkalma kiadni a Boulliau-anyagból néhány magyar vonatkozású levelet az 1659 és 1664 közötti időszakból, vagyis azokból az évekből, amikor az erősödő oszmán fenyegetés miatt Európa figyelme a Magyar

¹ A következő mű életén kívül levelezését is tárgyalja, ám korántsem meríti ki az összes lehetséges forrást: NELLEN, Henk J. M., *Ismaël Boulliau (1605–1694), Astronome, épistolier, nouvelliste et intermédiaire scientifique*, Amsterdam, Apa-Holland University Press, 1994. A párizsi Bibliothèque Nationale de France-ban őrzött leveleinek katalógusa: HATCH, Robert, A, *The Collection Boulliau: An Inventory*, Philadelphia, The American Philosophical Society, 1982.

² HAFFEMAYER, Stéphane, *Théophraste Renaudot (1586–1653), Les idées humanitaires d'un homme de communication*, HAL Archives Ouvertes. <https://hal.archives-ouvertes.fr/file/index/docid/637314/filename/RenaudotColloqueNV.pdf>, (2016. november 25.), 2–3; ANDRÉ BELO, *News Exchange and Social Distinction = News Networks in Early Modern Europe*, ed. Joad Raymond, Noah Moxham, Leiden, Brill, 2016 (Library of the Written World, 47), 375–393, 384.

Királyság és Erdély felé fordult.³ Az 1663–64-es téli és tavaszi hadjáratokkal kapcsolatban több Zrínyi Miklóssal kapcsolatos dokumentum is eljutott Boulliau-hoz. Az összegyűjtött levelek egy jelentős része a firenzei születésű Niccolò Siritől (1621–1698) származik, aki Bécsben Pierre des Noyers, Gonzaga Mária Lujza lengyel királyné titkárának ágenseként tevékenykedett. Siri egyik többékevésbé hiteles részleteket közlő leveléből Des Noyers és az ő közvetítésével Boulliau a költő és hadvezér tragikus vadászbalesetéről is értesült.⁴ A levelek egy másik csoportját, amelyekről az alábbiakban szó lesz, a nagy szociniánus teológus, Stanisław Lubieniecki (1623–1675) írta Hamburgból a vele közvetlen levelezésben álló Boulliau-hoz. A leveleket azonban szintén a párizsi csillagász másolataiból ismerjük.⁵ Az egész Európát izgalomba hozó háborús események kapcsán nem ritkán a csillagjóslás és a különféle égi jelek, üstökösök és napfoltok értelmezéséről is eszmét cserélt a két tudós. Boulliau mindig szkeptikusan viszonyult ezekhez a témákhoz, és többször is babonáságnak titulálta lengyel levelezőpartnerének a furcsa természeti tűneményekről terjesztett híradásait. A millenarista Comeniust, aki a törökök megtérését váró és a Habsburg uralom végéről prófétáló Drabik jóslatait is kiadta, név szerint elítélte és fantasztának bélyegezte.⁶ E levelekben gyakran szóba került a magyarországi hadszíntér is, sőt Kanizsa várának a Zrínyi által vezetett ostroma. Ezen felül a francia és a lengyel tudós szórakoztató vitát folytatott a Zrínyi által elfogott, torzszülött tatár létezéséről is. A kérdéses hosszúkás nyakú és kutyafülű tatár harcosról több korabeli metszet is keringett Európában,⁷ és állítólag Londonban is mutogatták őt a bámész tömegnek, sőt ez olyannyira megmaradt a helyiek emlékezetében, hogy szegény tatár évtizedekig még az angol szatirikus költeményekben is hivatkozási alap maradt.⁸ Az egyik metszetből Boulliau is kapott példányt, amelyet hitetlenkedve fogadott,

³ FÖRKÖLI Gábor, *Magyar vonatkozású levelek a párizsi Bibliothèque Nationale Boulliau-Niccolò Siri anyagában (1659–1664)* = *Lymbus*, 2012–13, 119–161.

⁴ FÖRKÖLI 2012–13, i. m. 157–158.

⁵ BnF, ms. français 13.031. Digitalizátuma: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b90617139.r=fran%C3%A7ais%2013031?rk=42918;4> (2016. november 25.)

⁶ NELLEN, Henk J. M., *Ismaël Boulliau (1605–1694), Astronome, épistolier, novelliste et intermédiaire scientifique*, Amsterdam, Apa-Holland University Press, 1994, 463n.

⁷ GÖMÖRI György, *Adalékok az 1663–64. évi angliai Zrínyi-kultusz történetéhez*, 1988 (Zrínyi-dolgozatok, 5), 65–96, 82–83; NÉMETH S. Katalin, *A „szüves” és a kutyafülű tatár; Tatárok Zrínyi körül* = *Irodalomtörténet*, 87(2006), 584–592.

⁸ Ezért az észrevételért Kiss Farkas Gábornak tartozom köszönettel, aki nagylelkűen rendelkezésemre bocsátotta publikálatlan adatokat tartalmazó jegyzeteit. Az egyik idevágó találat a Henry Bold (1627–1683) *On a Servant Maid who satisfied her Amours with a Mastiff Dog* című verse. A címben említett bizzar aktus juttatja a szerző eszébe a kutyaféjű torzszülöttet (BOLD, Henry, *Latine Songs with their English, and poems*, London, John Eglesfield, 1685, 145–147.) John Phillips (1631–1706) Vergilius-travesztijában szintén található egy említés (PHILLIPS, John, *Maronides or Virgil Travesty*, London, Obadiah Blagrove, 1678, 43). A tatár 1664. februári Londonba érkezéséről James du Plessis számol be *Short History of Human Prodigies, Dwarfs, etc.* című munkájában (idézi C. J. S. THOMPSON, *Mystery and lore of monsters*, Kessinger Publishing, 2003, 149).

ugyanúgy, mint az időközben állítólag kereszténnyé lett tatár keresztlevelének másolatát.⁹ Boulliau-t Zrínyi-Újvár sorsáról is tájékoztatták, így bemásolhattott gyűjteményébe egy-két jelentést, amelyet névtelen szerzők írtak az erősség közepében táborozó császári seregből 1664. június 6-án és 17-én.¹⁰

Külön kell szólnunk Zrínyi-leveleinek a Boulliau-gyűjteményben lévő, a forráskiadások számára eddig nem ismert másolatairól is. Kettőről már beszámoltam korábban: az egyik a Petrecsics Péter zágrábi püspökhöz 1664. március 28-án írott levél, a másikat pedig a grazi haditanácshoz küldte Zrínyi 1664. június 30-i keltezéssel. Ez utóbbi másik franciaországi másolata a La Courneuve-i diplomáciai levéltárban található meg, sőt nyomtatásban is terjedt.¹¹ A Lubienieckivel folytatott levelezést tartalmazó kötet átnézésekor előkerült egy harmadik másolat is, szintén Boulliau kezétől. Ezt a levelet Zrínyi 1664. február 11-én írta a Grazban ülésző Haditanácshoz Babócsáról.¹² A most felbukkant másolat tartalma tökéletesen egyezik ezzel a már ismert levéllel, a címzése viszont más: „Copia literum Nicolai Comitum Serini ad Ordines Imperij Ratisbonae”.¹³ Vagyis a regensburgi birodalmi gyűlésnek szólna a levél, ez azonban nyilvánvalóan téves, és a Haditanácshoz szóló címzést kell helyesnek tartanunk. Zrínyi ugyanis a levélben négyszáz muskétást igényelt, márpedig egy ilyen sürgős kérés teljesítését nyilvánvalóan nem a birodalmi rendektől várta, hanem a sokkal közelebbi katonai irányítástól. Mindenesetre ez a hiba talán nem véletlen, és esetleg onnan ered, hogy Zrínyi vagy környezete tudatosan terjesztette a hadszíntérről szóló

⁹ Sajnos egyik sincs meg Boulliau másolatai között. Az első értesülés a tatárról: Lubieniecki Boulliau-hoz, Hamburg, 1664. május 2. (Paris, BnF, ms. français 13.031, 61r). Boulliau válaszában a tatárról szóló híreket a nép babonaságának tulajdonítja, és felidézi, hogy állítólag 1659-ben Madagaskárról is érkezett hasonló szörny Nantes városába („quale camelo collum, caput conicis superpositum, cujus animalis sit nescio, et aures vero equinas, frontem oculosq[ue] humanos, & pro naso cornu aduncum praeferebat”), és a róla készült rézmetszeteket nyilvánosan terjesztették; megígéri, hogy küld belőlük egyet, ha talál (Boulliau Lubienieckinek, Párizs, 1664. május 16., Paris, BnF, ms. français 13.026, 259r-v). Május 24-i válaszában Lubieniecki a tatáron kívül egy napban megjelenő tüneményről („de illo viso in Sole) is említést tesz (Lubieniecki Boulliau-hoz, Hamburg, 1664. május 24., Paris, BnF, ms. français 13.031, 134r-v), majd augusztus 16-án elküldi Párizsba a tatárt ábrázoló metszetet és az említett keresztlevelet is (Lubieniecki Boulliau-hoz, Hamburg, 1664. augusztus 16., Paris, BnF, ms. français 13.026, 265r-v). Szeptemberi leveleiben már szentségtörésről beszél a keresztlevél kapcsán. (Lubieniecki Boulliau-hoz, Hamburg, 1664. szeptember 13. és szeptember 20, Paris, BnF, ms. français 13.031, 90r, ill. ms. français 13.026, 268v-269r.) A két tudósnek a tatárról folytatott vitáját a külföldi szakirodalom ismeri: NELLEN 1994, i. m. 443-445.

¹⁰ „Ex castris Caesareanorum inter Cotoribam et Serinij munimentum positorium d. 17. Jun. 1664.” BnF, ms. français 13.031, f. 114r; „Ex castris ad Serini castrum d. 6. Jun. 1664.” uo., f. 130r-v.

¹¹ Paris, BnF, manuscrits français 13.040, f. 33r és f. 34r; RMK III 2274 és *Litterae procerum Europae ab anno 1552 usque ad annum 1712*, szerk. Johann Christian Lünig, Lipcse, Johann Friedrich Gleditsch, 1712, II, 336-337. A modern kiadásban: *Zrínyi Miklós válogatott levelei*, kiad. Bene Sándor, Hausner Gábor, Bp., Balassi, 1997, 150-151, 162. Vö. FÖRKÖLI 2012-13, i. m. 120-121.

¹² *Zrínyi Miklós összes művei, 2. Levelek*, kiad. Csapodi Csaba, Klaniczay Tibor, Bp., Szépirodalmi, 1958, 343-345, az eredeti latin szöveg: 571-573.

¹³ BnF, ms. français 13.031, f. 95v.

fontosabb leveleket, így létezhetett egy olyan példány is, amelyet a birodalmi gyűlés tájékoztatására küldtek. A másolat, amelyet a lengyel tudós levelei között találunk, talán nem független Lubieniecki személyétől. Egy május 24-i levélben ugyanis, amelyben a szociniánus teológus egy állítólagos, a napban megjelent tüneményről („de illo viso in Sole”) és Zrínyi tatárjáról értekeznek, többször is hivatkozik egy közös, regensburgi barátira („Communis [...] Amicus Ratisbonensis”).¹⁴ Lehetséges tehát, hogy a Regensburgba is elküldött levelet a francia és a lengyel tudós közös barátja küldte meg számukra.

A Zrínyire vonatkozó dokumentumok sora azonban nem ér véget a levelekkel. Szintén az eddig tárgyalt kötetben találjuk meg Schilling atya és Joachim tiszteletes epigrammáinak és sírverseinek másolatát, amelyeknek eredetijei Londonban jelent meg a Zrínyi-kutatás előtt jól ismert *Lacrymae Hungaricae* című 1665-ös kisnyomtatvány élén. Érdekes, hogy az epitáfiumok másolatai egy olyan levélen vannak, amelynek élén két rövid, francia nyelvű tudósítás található Varsóból és Gdańskból Boulliau kézírásával 1664. december 25-i és 1665. január 3-i dátummal. Ezek után másolta be a levél rectójára és versójára egy másik kéz a verseket.¹⁵ Jó néhány levéllel később azonban egy olyan Zrínyit dicsőítő költeményt találunk, amelyet Boulliau keze jegyzett le.¹⁶ Nem azonos egyetlen eddig ismert olyan költeménnyel sem, amelyek a költő és hadvezér Zrínyi Miklós győzelmeit ünnepelték, sem pedig azokkal, amelyek halálát siratták. Ezekből többet is ismer a kutatás. Bleyer Jakab Wittnyédy István tübingeni alumnusának, Dömötöri Györgynek a *Honor posthumus* című kiadványát és a *Naenia Melpomenes Schillingianae* című bécsi gyászversfüzért ismerteti, valamint említést tesz egy kottával ellátott német nyelvű énekről is, amely Zrínyi Miklós és Péter hőstetteit dicsőítette.¹⁷ Mencsik Ferdinánd egy morvaországi jezsuita 1664. augusztus végén írott ódájáról, valamint egy ismeretlentől származó, Harrach prágai érsek iratai között fennmaradt gyászversről számolt be.¹⁸ Hegedüs István a kölni Petus Helden nyomdájában 1665-ben megjelent kis kiadványról tudósított, amely Zrínyi

¹⁴ Lubieniecki Boulliau-nak, Hamburg, 1664. május 24. *Uo.*, f. 134r-v. Ugyanez a levél vén fanatikusként emlegeti Comeniust („fanaticum illum Senem Comenium”).

¹⁵ *Uo.*, f. 108r-v. Schilling egy epigrammát és egy epitáfiumot, Joachim tiszteletes pedig egy epigrammát szentelt Zrínyi halálának, Boulliau-nál mind a három szerepel. A londoni kiadványról l. KATHONA Géza, *Zrínyi Miklós halálára Londonban 1665-ben megjelent gyászversek = Irodalomtörténeti Közlemények*, 79(1975), 218–225; BENE Sándor, „*Lacrymae Hungaricae*”, *A Zrínyi Miklós halálára Londonban kiadott gyászversek = Angol életrajz Zrínyi Miklósról*, bev., szerk. Kovács Sándor Iván, kísérő tanulmány PÉTER Katalin, ford. Bukovszky Andrea, Gömöri Éva, Rab Andrea, Zajkás Péter, Bp., Zrínyi Katonai Kiadó, 1987 (Zrínyi-könyvtár, II), 355–368.

¹⁶ *Uo.*, f. 142r-v.

¹⁷ BLEYER Jakab, *Német siralmas énekek gróf Zrínyi Miklós halálára 1664-ről = Irodalomtörténeti Közlemények*, 10(1900), 45–55. (A *Naenia Melpomenes*t szerzője, Schilling Florentinus barnabita szerzetes jó eséllyel azonos a londoni *Lacrymae* Schillingjével: KATHONA 1975, i. m. 221; BENE 1987, i. m. 363–368.)

¹⁸ MENCSIK Ferdinánd, *Két költemény Zrínyi Miklósról = Történelmi Tár*, (4)1903 [4. sorozat], 387–394.

haláláról szóló elégiát és epitáfiumot tartalmaz; a költemények a címleírás szerint a valence-i („vallencensis”) jezsuita iskola retorikai osztályában keletkeztek, az viszont nem derül ki Hegedüs cikkéből, hogy valamelyik franciaországi Valence-ról vagy pedig a spanyolországi Valenciáról van-e szó.¹⁹ Nemeskürty Harriet Israel Voidiuss porosz szerző német nyelvű dicsőítő versét közölte magyar fordításban a téli hadjárat elbeszélésével.²⁰ Kiss Farkas Gábor egy recenzióban további, eddig nem kutatott apróságokra hívja fel a figyelmünket: mint írja, Léonard Frizon francia jezsuita Zrínyi-gyászbeszédének létezett egy olyan poitiers-i kiadása, amely latin dicsőítő verset tartalmazott, valamint a Zrínyi-genealógia szerzőjeként ismert Marc Forstall szerint a Sárospatakon tevékenykedő, tibeti és kínai misszióról visszatérő jezsuita, Johann Grueber is versben ünnepelte a téli hadjáratot és Zrínyinek a világ legtávolabbi csücskébe is eljutó hírnevét.²¹ Ez a lista korántsem teljes, mert G. Etényi Nórának hála a német röplapok módszeres feltárása számos olyan sajtóterméket felszínre hozott, amelyekben Zrínyi Miklós és Péter tetteiről sokszor versek vagy dallammal ellátott költemények, ún. Türkenliedek formájában számolnak be. Christoph Fischer, a regensburgi birodalmi gyűlés hivatalos nyomdása például kétszólamú kottával közölte a Zrínyiek tevékenységét megörökítő verset. Ez a kutatás arra is rámutatott, hogy az 1664-es német röplapok 60%-a (!) Zrínyi hadi tetteiről szólt.²²

A valence-i jezsuita iskola elégiájához hasonlóan a Boulliau gyűjteményében fennmaradt költemény is az iskolai poézis terméke, a másolat címe alapján ugyanis a gdański gimnáziumban hangzott el 1664. május 15-én reggel tíz órakor. Rövid kutakodás után kiderült, hogy a francia csillagász másolatában szereplő versnek nyomtatott kiadása is létezik, amely Rhetius, szintén gdański illetőségű nyomdász műhelyében készült. Címlapja tartalmát tekintve meghívó, amely

¹⁹ HEGEDÜS István, *Latin elégia Zrínyi a költő haláláról = Irodalomtörténeti Közlemények*, 26(1916), 441–451.

²⁰ NEMESKÜRTY Harriet, *Israel Voidiuss egykorú verse Zrínyi Miklós téli hadjáratáról = Prodromus*, Tanulmányok a régi és az újabb magyar irodalomról, szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, 1985, 23–25 (a következő példány alapján: VOIDIUSS, Israel, *Zucker-Guesse Lob-Lattwerge dem Welt-beruehmten Helden, dem Allertapfersten und Sieghaften Herrn Grafen Niclas von Serini*, s. l., s. n., 1664., Wolfenbüttel HAB, 190.27 QuO[1]).

²¹ KISS Farkas Gábor, BORIÁN Elréd, *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében = Irodalomtörténet*, 86(2005), 108–112 (a Frizon-beszéd kiadása a dicsőítő verssel: FRIZON, Léonard, *Inchyto heroi Nicolao Serino [...] Turcarum terrori panegyricus*, Poitiers, Fleuriau, 1666).

²² G. ETÉNYI, Nóra, *Die beiden Zrínyis in der deutschsprachigen Flugschriftenliteratur = Militia et Litterae, Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*, hg. von Wilhelm Kühlmann, Gábor Tüskés, unter Mitarbeit von Sándor Bene, Tübingen, Niemeyer, 2009, 52–71; Uő, *Reprezentáció Regensburgban 1664-ben = A történettudomány szolgálatában*, Tanulmányok a 70 éves Geccsényi Lajos tiszteletére, szerk. Baráth Magdolna, Molnár Antal, Bp., Győr, Magyar Országos Levéltár, 133–148. Újabbán összefoglalóan: Uő, *Zrínyi Miklós a Német-római Birodalom nyilvánosságában = Zrínyi-album*, szerk. Hausner Gábor, Bp., Zrínyi Kiadó–Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016, 282–337 (statisztikai adatok a röplapok témájáról a 306. oldalon).

a vers elszavalását teszi közhírré, formáját tekintve pedig igazi barokk *inscriptio*, azaz a szavak elhelyezésével és tipográfiai eszközökkel tudatosan megformált felirat, amelyben a frappáns, szellemes megfogalmazás – *argutia, stylus lapidarius* – is szerephez jut: jelen esetben ez ott érhető tetten, ahol a címlap szembeállítja egymással Zrínyi muszlim és keresztény szempontú megítélését.²³ Szövege a következő:

QUOD FELIX FORTUNATUMQUE SIT! | VIRTUTEM SERINIANAM | BARBARIS
 MAHUMMEDICI FURORIS PROPUGNATORIBUS, | VASTA SPE OMNIA ORBIS
 IMPERIA COMPLEXIS, | INVISAM ATQUE FORMIDABLEM; | CHRISTIANO
 AUTEM NOMINI GLORIOSAM ADMODUM, | MULTOQUE ACCEPTESSIMAM, |
 CARMINE |TEUTONICO, | A[NNO] H[UMANAE SALUTIS] M DC LXIV. D[IE] XV.
 MAJ H[ORA] X. MATU[TINA] | IN AUDITORIO GYMNASII GEDANENSIS MAXIMO
 | RECITANDO, | CELEBRARE CONSTITUIT | DIVINA ANNUENTE GRATIA |
 CHRISTOPHORUS CREBISIUS, | VRATISLAVIENSIS. | AD QUEM BENEVOLE,
 LUBENTERQUE AUDIENDUM, | HONESTISSIMORUM STUDIORUM | PATRONOS,
 MECAENATES, FAUTORES | SUBMISSE, OFFICIOSISSIME, HUMANISSIMEQUE
 INVITAT | JUVENTUTEM AUTEM LITERIS DEDITAM | PERAMANTER CONVOCAT
 | JOH[ANNES] PETRUS TITIVS | ELOQV[ENTIAE] ET POET[ICAE] PROF[ESSOR].
 | IMPRIMEBAT DAVID-FRIDERICUS RHETIUS.²⁴

A mindössze két levélből álló nyolcadrét nyomtatványnak két példányáról lehet tudni: az egyik a Lengyel Tudományos Akadémia gdański könyvtárában, a másik a tübingeni Universitätsbibliothek der Eberhard Karls Universitätben található. A kis füzet egy disztichonokban írt latin költeményt, valamint egy hatsoros versszakokból álló német változatot is tartalmaz, míg Boulliau kéziratos másolata

²³ A műfaj poétikai és tipográfiai normái főként Emanuele Tesauro munkássága révén kristályosodtak ki, aki a *Cannochiale Aristotelico* című értekezésében (1655) a szellemes feliratoknak külön fejezetet szentelt. Az ún. *inscriptio arguta* a szakirodalom szerint a német nyelvterületen is éppen a 17. század közepén vált igen népszerűvé, l. SPARROW, John, *Visible Words, A Study of Inscriptions in and as Books and Works of Art*, Cambridge, Cambridge University Press, 1969; NEUKIRCHEN, Thomas, *Inscriptio: Rhetorik und Poetik der Scharfsinnigen Inschrift im Zeitalter des Barock*, Tübingen, Niemeyer, 1999 (Studien zur deutschen Literatur, Bd. 152).

²⁴ A következő példány alapján: Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk, Od 17393 8° adl. 66 Digitalizátuma: <http://pbc.gda.pl/dlibra/doccontent?id=43512> (utoljára letöltve: 2016. november 22.). Magyarul: „Boldogságot és szerencsét! A wroclawi Christoph Crebisius az isteni kegyelem jóváhagyásával elhatározta, hogy a Zrínyi-féle virtust, amely gyűlöletes és rettenetes a barbár, mohamedán düh harcosai előtt, akik már a világot egészen uralmuk alá hajtani remélték, de a keresztény név számára szerfölött dicsőséges és üdvös, az emberi nem megváltásának 1664. évében, május 15-án, reggel 10 órakor a gdański gimnázium nagyelőadójában német nyelvű ének elszavalásával ünnepli, amelynek jóakarató és örömteli meghallgatására a tisztas stúdiók patrónusait, mecénásait és jótévedőit alázatosan, szolgálatra készen és barátsággal invitálja, valamint a tudományok számára elkötelezett ifjúságot sok szeretettel meghívja Johann Peter Titz, az ékesszólás és a poézis tanára.”

csak a latin verziót közli, és ennek megfelelően nemcsak a kolofónt, hanem a „tetonico” jelzőt is kihagyja saját címléírásából. Eredetileg azonban németül hangzott el a címlap szerint, de azt nem tudni, hogy melyik változat készült el előbb ténylegesen.

A szerző kilétével kapcsolatban két név merülhet fel a meghívó alapján. Az egyik a wrocławai Christoph Crebisius, akitől a címlap szerint a költemény elszavalásának az ötlete származik. A másik Johann Peter Titz (Titius), aki a gdański gimnáziumban az ékesszólás és a poézis tanára volt, és aki az iskola fautorait és diákjait a jeles eseményre meghívta. Crebesiusról azt tudjuk, hogy 1664-ben vagy még előtte disputált Johann Maukisch elnökletével, és vizsgaanyagát ki is adták hat másik respondens tételeivel együtt.²⁵ A vers kiadásakor tehát minden bizonnyal még diák volt. Ezen kívül fennmaradt tőle egy üdvözlő epigramma, amelyet Daniel Erasmí königsbergi hallgatónak a heliocentrikus világmép mellett érvelő disputációjának a végén találunk.²⁶ Johann Peter Titz (1619–1689) már jóval nagyobb név, Martin Opitzot követő költőként és evangélikus énekszerzőként is ismert volt. Rostockban végzett jogot és klasszikus tanulmányokat, majd élete végéig a gdański iskolában tanított, amit csak 1651-ben szakított meg egy rövid időre, hogy Leidenben megszerezhesse az antik nyelvek gimnáziumi tanításához szükséges képesítést.²⁷ Az iskola számára több erkölcsnemesítő beszédet és történeti összefoglalót is írt.²⁸ A címlap első sorában olvasható jelmondat – „Quod felix fortunatumque sit!” – is hozzá kapcsolható, ugyanis ezzel a mottóval – vagy ennek az üdvözlésnek valamely változatával – jelentette meg a gimnázium tanulóinak előadásai és ódái közül azokat, amelyekben valamely jeles történelmi vagy még elő személyiséget dicsőítettek, például III. Kázmér vagy Zsigmond lengyel királyokat, Nagy Sándort, Hannibált és Nagy Károlyt, sőt a vízbefúlástól delfinháton megmenekülő Ariónt.²⁹ Ebben a társaságban jelenik meg a „Zrínyi-

²⁵ MAUKISCH, Johann, *Διασκευσις seu ratio catechisandi, septem disputationibus publicis de catechismo in genere habitis*, Gdańsk, David Fridericus Rhetius, [non ante] 1664.

²⁶ ERASMI, Daniel, *Disputatio secunda de terrae motu et situ*, Königsberg, Reusner, 1680 (VD17 7:656926V), f. H2v. (Az elnök Bartholomaeus Goldbach volt.)

²⁷ DÜNNHAUPT, Gerhard, *Johann Peter Titz (1619–1689) = Uő, Personalbibliographien zu den Drucken des Barock*, V, Stuttgart, Hiersemann 1993, 4029–4071.

²⁸ TITZ, Johann Peter, *Encomium Boni Principis, Quamvis Incomparabilem Tam Augusti Gloriam Elogii Meritos*, Gdańsk, Rhetius, 1682 (VD17 1:046960K); *De Variis Literatorum Fatis*, Gdańsk, Rhetius, 1685 (VD17 14:072541Z); *De Iustiniano Imperatore*, Gdańsk, Rhetius, 1686 (VD17 1:046799M); I. *Decades Historicae brevissime delineatae*. II. *Notarum S. Commentationum in easdem Decades ratio*. III. *Decadum, Et Annotationum Earundem Usus*, IV. *Appendix*, Gdańsk, Rhetius, cc. 1687 (VD17 14:083379B) stb.

²⁹ FREYMUTH, Johannes, *Quod felicissimum esse iubeat felicitatis omnis autor et dator opt[imi] max[imi] Caroli res gestas*, Gdańsk, Rhetius, 1656 (VD17 14:052749Q); TITZ, Friedrich Daniel, *Quod felix fortunatumque sit: Casimirum III. Iagelloniden Polon[iae] Regem [...] laudare constituit*, Gdańsk, Rhetius, 1679 (VD17 32:738080U). A VD17 katalógus jelenleg nem tartalmazza, de a könyvgyűjtőként is ismert amerikai kriminológus, David N. Carvalho könyveinek árverési katalógusa ismerteti egy kolligátumot, aminek hála az alábbi címeket is ismerhetjük: Bartholomaeus

féle virtus” is. A vers német változata alatt, vagyis a nyomtatvány legvégén az I. P. T. monogram olvasható, így a német változat szerzőjének Johann Peter Titzet kell tartanunk. Crebisius így talán a latin változat szerzője lehet, noha a címlap ennek ellentmond, hiszen az csak a németül elszavalt versről emlékezik meg Crebisius neve mellett. Ugyanakkor utóbbiról a heliocentrikus világméretű ünneplő epigrammája alapján feltehető, hogy tűrhetően megtanult latinul verselni, így talán már diákkorában is rábízhatták a latin disztichonok megkomponálását.

Ha azt kérdezzük, hogyan juthatott el a vers Boulliau-hoz, adódik a feltételezés, hogy a lengyel Lubieniecki küldte el neki, hiszen a kötet is döntően kettejük levelezését tartalmazza. Azonban nem Lubieniecki a csillagász egyetlen lengyel levelezőpartnere, és Boulliau-nak sokkal közvetlenebb gdański kapcsolata is voltak. Pomeránia székhelyén született és élt a nagy asztronómus, Johannes Hevelius is, akit Boulliau 1661. augusztus végén személyesen is felkeresett.³⁰ Amikor szeptember 12-én elhagyta Gdańskot és visszaindult Párizsba, Hevelius-tól búcsúzó levelét nem más, mint Johann Peter Titz adatta ki a gimnázium állandó nyomdászfamíliájánál, egészen pontosan Philipp Christian Rhetiusnál.³¹ A két csillagász ezt megelőzően és később is levelezésben volt.³² Boulliau kapcsolata a gdański gimnáziummal is már a látogatás előtt megvolt, és hazamenetelével sem ért véget. Johann Mochingerrel (1603–1652), a gimnázium korábbi retorikatanárával és a Szent Katalin templom lelképásztoraival már korábban levelezett.³³ Később Heveliuson keresztül ismerkedhetett meg a neki szóló levelét kiadó Titzcel is, aki már 1656-ban latin disztichonokban dicsőítette Hevelius-t,³⁴ és a csillagász több

Cornelius a LÜTZOW, *Quod felix fortunatumque sit! Hannibalem Karthaginensem [...] oratione recitanda representare constituit*, Gdańsk, Rhetius, s. d.; MEINARD, Sebald, *Quod felix fortunatumque sit! Arionem in fluctibus delphino [...] oratione recitanda representare constituit*, Gdańsk, Rhetius, s. n.; *Quod felix fortunatumque sit! Alexandrum [...] oratione [...] recitanda, representare constituit*, Gdańsk, Rhetius, s. d.; FREDERUS, Constantinus, *Quod felix fortunatumque sit! Vendam, Poloniae Principem, Heroinam [...] oratione [...] celebrare constituit*, Gdańsk, Rhetius, s. d.; A DUNTE, Theodoricus, *Quod felix fortunatumque sit! Sermonem politicum oratione [...] recitanda, describere constituit*, Gdańsk, Rhetius, s. d.; FISCHER, Reinhold, *Quod felix fortunatumque sit! Sigismundi regis Poloniarum [...] oratione [...] recitanda, celebrare constituit*, Gdańsk, Rhetius, s. d. (BARTLETT, Henrietta C., *A Catalogue of the David N. Carvalho Collection of Incunabula: 1470–1499 together with a Number of Sixteenth Century Books*, New York, Dodd & Livingston, 1911, 103–104 [142. sz.]. A négyleveles kisnyomtatványokat az alábbi műhöz kötötték hozzá: BAYFIUS, Lazarus, *Annotationum in L. Vestis*, Basel, Johannes Bebel, 1526. A kérdéses kolligátum a Zrínyi hőstetteit ünneplő kisnyomtatványt is tartalmazta.)

³⁰ NELLEN 1994, i. m. 264–265.

³¹ *Ad incomparabilem Virum D[ominum] Joh[annem] Hevelium cum ex ejus aedibus Uranopyrgo Gedanensi, vir celeberrimus D[ominus] Ism[aël] Bulialdus, Parisios repetiturus, discedere pararet [...] Joh[annes] Petrus Titius*, Gdańsk, Rhetius, 1661.

³² NELLEN 1994, i. m. 469–497 (Lubieniecki is levelezett Hevelius-szal, l. NELLEN 1994, i. m. 12).

³³ NELLEN 1994, i. m. 16, 16n.

³⁴ TITZ, Johann Peter, *Honori Meritissimo Viri Amplissimi D[ominus] Johannis Hevelii*, Gdańsk, Rhetius, 1656 (VD17 12:644428W).

könyvébe is írt ajánló verset³⁵. Titz epigrammáját olvashatjuk a Heveliuszt ábrázoló metszet alatt a *Prodromus Astronomiae* című poszthumusz kiadású műben, amely a gdański csillagász kenotáfiumának feliratát is tartalmazza, mégpedig Boulliau-nak ajánlva.³⁶ Hevelius és Titz levelezett is egymással az uppsalai id. Olof Rudbeck *Atlant eller Manheim, Atlantica sive Manheim, vera Japheti posteriorum sedes et patria* című művével kapcsolatban, amelynek szerzője azt akarta bizonyítani nyelvtörténeti érvekkel, hogy Svédország azonos a legendás Atlantisszal.³⁷ A csillagászati érdeklődés később, mint láttuk, a tanítványra, Crebisiusra is átragadt, hiszen ő is írt üdvözlőverset asztronómiai műhöz, mégpedig olyan értekezéshez, amely Boulliau-hoz hasonlóan a kopernikuszi világmép mellett érvelt. De a filológusi szenvedély is közös volt Titzben és Boulliau-ban: a gdański tanár 1685-ben egy közel negyvenoldalas recenziót adott ki Jacques-Auguste de Thou (Thuanus) históriájának kiadásairól, amelyhez akár a De Thou család hagyatékát és a Dupuy-kabinetet jó ismerő Boulliau-tól is kaphatott információkat.³⁸ Minden okunk megvan tehát azt feltételezni, hogy a Zrínyi-verset közvetlenül a gimnáziumból küldték el Boulliau-nak.

Hogy Zrínyi hírneve miként juthatott el a Balti-tenger partjáig, nem szorul magyarázatra. Hogy lehettek-e magyar közvetítők Titz iskolája és Magyarország között, még kérdéses. Tudjuk, hogy a 17. századi magyar protestáns peregrinusok útja Németalföld felé Gdańskon át vezetett: itt szálltak tengerre, kivéve télen, amikor inkább a szárazföldi utat használták.³⁹ Néhány évtizeddel Zrínyi harcai előtt, az *Europica varietas*ban Szepsi Csombor Márton is hosszasan időzött Gdańsk leírásánál, ahonnan hajón szállva indult tovább⁴⁰. Azonban a latin és a német vers tartalmát megvizsgálva láthatjuk, hogy a szerző(k)nek nem sok

³⁵ HEVELIUS, Johannes, *Cometographia: totam naturam cometarum [...] exhibens*, Gdańsk, Reininger, 1668 (VD17 39:125414W), f. c4r–v (a könyv francia vonatkozása, hogy szerzője XIV. Lajosnak ajánlotta); *Machina coelestis, pars posterior: rerum uranicarum observationes*, Gdańsk, Reininger, 1679 (VD17 12:644432G), f. h1r–v.

³⁶ HEVELIUS, Johannes, *Prodromus Astronomiae*, Gdańsk, Stollius, 1690 (VD17 39:125047S), f. X5v.

³⁷ Kiadva: *De viri vlarissimi D[omini] Olavi Rudbeckii Atlantica diversorum testimonia*, s. l., s. n., cc. 1681 (VD17 14:082894Z).

³⁸ TITZ, Johann Peter, *Viri illustris Jacobi Augusti Thuani voluminum historicorum recensio*, Gdańsk, Rhetius, 1685 (VD17 12:138813B).

³⁹ 1638-ban Debreceni Syderius István is Gdańskon keresztül jutott el Hollandiába, ám a télen utazó Keresztúri Bíró Pál, Bethlen Miklós szeretett gyulafehérvári tanára valószínűleg szárazföldön jutott el Brémába, ahonnan később Leidenbe távozott. A példákat l. DIENES Dénes, *Keresztúri Bíró Pál (1594?–1655)*, Sárospatak, szerző kiadása, 2001, 32–32. L. még HERPEI János, *Alsted professzor családja és adatok a Danckával való kulturális kapcsolatainkhoz = Uő, Művelődési törekvések a század második felében*, Bp., Szeged, 1971 (Adattár, III), 384–389.

⁴⁰ SZEPSI CSOMBOR Márton, *Europica varietas = Sz. Cs. M. összes művei*, s. a. r. Kovács Sándor Iván, Kulcsár Péter, Bp., Akadémiai, 1968 (Régi magyar prózai emlékeke, I), 115–291, 149–170. A Zrínyi-propaganda egyik legtevékenyebb terjesztője, az ifjú Bethlen Miklós viszont a Birodalmon keresztül át közelítette meg a németalföldi és francia egyetemeket, és csak Angliába menet szállt tengerre. Franciaországból ugyanúgy szárazföldi útvonalon is tért vissza, hogy részt vegyen

konkrét információja lehetett Zrínyi tetteiről és személyiségéről, így nem biztos, hogy magyar szálát is kell feltételeznünk a versek genezisében.

Zrínyi neve a címlapon kívül csak egyszer fordul elő a latin szövegben, míg a németben egyszer sem. Mindkét előfordulásban a „virtus” jelzőjeként használja a szerző Zrínyi nevét, miközben a dicsőítés voltaképpeni tárgya mind a két változatban Lipót császár. A „hírneves ősök” („celebres [...] avos”) felemlegetése Zrínyi neve után talán a szigetvári dédapára utal, de ez korántsem biztos. Az pedig már csak a későbbi események tükrében tűnik ironikusnak, hogy a szerző szerint az erümanthoszi vadkant legyőző Herculesnél a törökök felett diadalt arató keresztények – így a vaddisznó miatt meghalt Zrínyi is – sokkal erősebbek.

Költői értéke sem a latin, sem a német verzióknak sem túl jelentős, azonban feltűnően nagy a kettő között a tartalmi eltérés. A latin inkább a győzelmeket ünnepli, míg a német a keresztényekhez intézett *exhortatio*. A latin szöveg szerzője igyekezett minél több tudós, iskolás utalást elhelyezni szövegében, amelyek közül nem is mindegyik világos. A „kígyóhordozó kutyák” („anguiferosque canes”) kifejezés talán a háromfejű Cerberus és a kígyóhajú Medusa kontaminációjából keletkezett. A latin szöveget lezáró formula, amely a dalnok számára pénzbeli jutalmat kér, valószínűleg a gimnázium nagyelődójában jelenlévő fautorokhoz szól a tanulók nevében, ami talán a diák Crebisius szerzőségét erősíti. A német egyszerűbb, a tudóskodást kerülő szöveg. További érdekes különbség, hogy míg a mitológiai utalásokkal terhelt latin költemény bevezetője a mítoszi szörnyek legyőzéséről szóló meséket igyekszik nevetségessé tenni, hogy bebizonyítsa a keresztény hőstettek felsőbbrendűségét, addig a német változat a kereszténységet megosztó harcokat emlegeti fel, és ezeket elítélve biztat törökellenes összefogásra. Ami miatt mégis egyik változatot a másik átköltésének tekinthetjük, az a néhány alapvető hasonlóság a két szöveg gondolatmenetében. Mind a kettő hangsúlyos helyen beszél Lipót császár harci jelvényéről, amely alá a keresztény seregeket hívja, és mindkettőben igen erősen szólal meg az Oszmán Birodalom teljes leigázásának, Konstantinápoly és a Szentföld visszafoglalásának reménye. Ez utóbbi a korabeli röplapok és tudósítóversek közhelye lehetett. A már említett porosz versszerző, Voldius egyenesen Gedeonhoz hasonlítja Zrínyit, akiben ő is a Szentföld visszahódítóját látja. Hasonló víziót fejt ki az a leideni kötődésű *Treue Vermahnung an die Christenheit* című röplap is, amely teljes haditervvvel áll elő: a keresztény seregeket a Bouillon Gottfried kereszteseihez hasonlító ismeretlen szerző úgy látja, hogy ha megvalósul a keresztény világ teljes összefogása, akkor az egyesített brit–holland–velencei flotta lecsaphat a törökre Caneánál, Candiánál és Máltánál, megsemmisítheti a tuniszi és algériai kalózokat, miközben a szárazföldi seregek – többek között Zrínyi vezetésével – elfoglalják Konstantinápolyt, és a Szentföldig nyomulnak.⁴¹

Zrínyi harcaiban, így ő nem fordult meg Gdańskban. (BETHLEN Miklós, *Élete leírása magától = Kéremény János és Bethlen Miklós művei*, s. a. r. V Windisch Éva, Bp., Szépirodalmi, 1980, 566–596.)

⁴¹ *Treue Vermahnung an die Christenheit : Rath an die Hand gebende, wie sie sich selbst beyreyn, und ihre Feinde, die Türcken, unterdrücken könne : Aus dem Lateinischen*, s. l., s. n., 1664

Összefoglalva elsőre úgy tűnhet, hogy a most előkerült, meglehetősen adat-szegény aprónyomtatvány keveset árul el Zrínyi európai kultuszáról. Valójában azonban a költemény remekül illusztrálja, hogy a tavaszi hadjárat során jól megfért egymás mellett Lipót császár és Zrínyi dicsőítése: a horvát bán jó hírneve uralkodója dicsfényét növelte. Hasonlóan a *Denkmal Serinischer Helden-thaten* című 1664-es jelenkortörténeti munka címlapmetszetén még Montecuccoli is Zrínyi Miklós és Péter oldalán, teljes egységben harcolt a török ellen.⁴² Az udvar és Zrínyi környezete közötti ellentétéről szóló hírverés jóval későbbi fejlemény lesz az európai információáramlás történetében.

Az alábbi szöveggözlés a gdański nyomtatványt követi. A latin változat esetében csak akkor jelzi Boulliau kéziratának (B) eltéréseit, ha azok teljesen különböző szavakat jelentenek, a helyesírási, központoszási különbségektől eltekintve. Egy olyan eltérést találtam a két szövegváltozat között, amely lényeges lehet: a latin vers az ismert humanista toposz szerint trákoknak nevezi a törököket, a kérdéses ponton azonban a másoló a nyomtatásban olvasható „Threicius” helyett egy másik trák törzs, a „Bistonius”-ok nevét szúrja be. Talán eleve két verziója volt a versnek? Esetleg a Boulliau-nak küldött változat – kézirat vagy nyomtatvány – eleve csak a latin verset tartalmazta? Nem tudni. Mindenesetre a fennmaradt nyomtatvány tipográfiáját jól követi a kézirat, Boulliau a verzállal szedett szavakat nagyobbra írt betűkkel emeli ki. A latin vers után a német változat két oszlopba van szedve (A és B).⁴³

[alv:]

Desinat Herculeas extollere Graecia palmas,
 Et sileat grandi Monstra subacta manu.
 Cesset Apros, cesset domitor memorare Leones,
 Tergeminosque Viros, anguiferosque Canes:
 5 Atque renascentes, contusis frontibus Hydras,
 Quicquid et ulterius fingere vana solet.⁴⁴

(RMK III, 2275). A latinból fordított röplapot egy egykorú kéz magának Zrínyinek tulajdonította, és ezt a hibát az RMK III is átvette. A horvát bán szerzőségét egy másik kiadás előkerülése megcáfolta, ennek címéből ugyanis kiderült, hogy a latin eredetit Leidenben nyomtatták: *Erinnerung an die ganze Christenheit, wie sie von dem Türcken könne brejfreyet, und er hingegen unterdrückt werden : Erstlich Lateinisch zu Leiden in Holland gedruckt : ietzund aber ins Hochdeutsche gebracht*, s. I., s. n., 1664 (l. HUBAY Ilona, *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban: 1480–1718*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1948, n° 656, n° 685).

⁴² *Denkmal Serinischer Helden-thaten*, s. I., s. n., 1664, I–III (VD17 23:238511X, Apponyi H. 2071).

⁴³ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Kiss Farkas Gábornak, aki a latin, és Laczházi Gyulának, aki a német vers átírásában és értelmezésében nyújtott segítséget.

⁴⁴ Utalások Héraklész tizenkét munkájából a következőkre: az erümanthoszi vadkan, a nemeai oroszlán, a háromtestű óriás, Gérüón, Kerberosz és a lernai hidra legyőzése.

- Quae Mahumetanos ructant⁴⁵ Portenta furores,
Lernaeis non sunt inferiora malis.
Haec tamen Herculeos etiam sensere lacertos:
10 Et gemuit damnis Bestia dira suis.
Secula Magnanimos aeterna laude Ladislos
Et Scanderbegos, Hunniadasque ferunt.
Nunc etiam Odrysio⁴⁶ fera colla movente Tyranno,
Dum flamma infandum saevus et ense furit:
15 Illustres coeunt animae, fortissima bello
Pectora, queis pulchrum quaerere cura decus;
Auspicijs, LEOPOLDE, Tuis, ter Maxime CAESAR,
Augustum sacro semper in orbe Caput.
Qua CHRISTI colitur nomen, queis mascula vis est,
20 Tam pia laetantur, Te Duce, signa sequi.
Adspice tot florem populorum, ingentia corda,
Quos Tua Majestas, Causaque sancta rapit.
Mitia perpetuis decorent Te⁴⁷ fata trophaeis
Et faveant Aquilis sidera fausta Tuis!
25 Clara micat pulchra jam luce SERINIA VIRTUS,
Et factis celebres fortibus implet Avos.
Ite, piis animos, HEROES, jungite Castris!
Jungite victrices, robora lecta, manus!
O utinam veteres reddat novus ultor Athenas
30 Et quae Threicius⁴⁸ plurima raptor habet!

[a2r:]

- Ite alacres! Spondet laetas⁴⁹ VICTORIA palmas,
Spondet Idumaea⁵⁰ cingere fronde comas.
Haec Vos Bella decent, iustos⁵¹ meritura triumphos,
Omni quae careant labe, probata Deo.
35 Nos caelo cum voce manus tendemus inermes,
Numinis ut constans prosperet arma favor.
Nec deerunt merita Vatum praeconia laudi,
Qui Vos, cum memori Posteritate, canant.

⁴⁵ **B:** nectant

⁴⁶ A Bistoniushoz és a Threiciushoz hasonlón ez is egy trák törzset jelöl.

⁴⁷ **B:** se.

⁴⁸ **B:** Bistonius

⁴⁹ **B:** Caesar

⁵⁰ Palesztina része.

⁵¹ **B:** pistos [?]

[A:]

Wer sich ist beherzt befindet,
 Wen sein kühner Muth enzündet,
 Daß er Lust zu fechten hat,
 Der wird nun nicht können klagen,
 5 Daß man keine Helden-That
 Bey den Christen dörrfe wagen.

Weg, hinweg mit solchen Kriegen,
 Mit den Jammer-vollen Siegen,
 Da ihr selbst einander freßt,
 10 Da ihr armen Euch verzehret,
 Und weit mehr, als Dürr un Pest,
 Eure Länder selbst verheeret!

Ach! daß so viel grosse Helden,
 Derer Ruhm man könnte melden,
 15 Die der Haus-Krieg weggerafft,
 Ist im Felde möchten stehen
 Mit der frischen Ritterschafft,
 Fertig in den Streit zu gehen!

Feinde dörrft ihr ja nicht suchen.
 20 Hört das Lästern und das Fluchen,
 Das der wilde Bluthund braucht.
 Hört nur, wie er schnaubt und dreuet,
 Wie er lauter Giffit nur haucht,
 Lauter Blitz und Feuer speyet.

[B:]

25 Laßt ihr euren Gott so schänden,
 Herd und Tempel Ihm entwenden?
 Sol der erbgeschworne Feind
 Alle Länder bey den Christen,
 Wie er stolz und frech vermeint,
 30 So verterben un verwüsten?

Nehmt, ach! nehmt es doch zu Herzen!
Laßt den Schaden euch recht schmerzen.
Rufft zu erst umb Beystand an
Den von dem wir Christen heissen,
35 Der uns retten wil un kan,
Und den Drachen-Kopf zerschmeissen.

Denkt ja auch, darnach zu streben,
Wie ihr mögt als Christen leben:
Stimmt mit Mund und Herzen ein.
40 Wo euch Gott sol helffen streiten,
Und mit euch im Läger sein,
So laßt Seinen Geist euch leiten.

Dann laßt Euren Muth sich regen:
Braucht Kartaunen, Spitz und Degen,
45 Klugen Rath, und tapfre Hand.
Kämpfet für die reine Lehre,
Für die Freyheit und das Land,
Und des wahren Gottes Ehre.

[a2v, A:]

Seht dabey vor allen Dingen,
50 Wo Ihr wolt den Feind bezwingen,
Daß ihr ja recht einig seid.
Eintracht, Eintracht muß es machen:
Sonst wird er der Christenheit,
Wie er pflegt, nur höhnisch lachen.

55 Steht, Ihr Helden, steht beysammen,
Voller Eifer, voller Flammen:
Fasset einen kühnen Muth:
Seht nicht an den grossen Hauffen,
Der nicht immer Thaten thut,
60 Und nur fertig oft zum lauffen.

Euer Heer seh keiner weichen:
Streitet tapfer bey dem Zeichen,
Daß der Grosse Leopold,
Den der Höchste hat erwecket,
65 Den er krönt mit Himmels-Hold,
Eurer Tugend auffgestecket,

Dencket auch an eure Brüder:
 Sucht mit Ernst und Eifer wieder,
 Was der Räuber längst bestrickt.
 70 Denckt an derer Noth und Thränen,
 Die sein hartes Joch so drückt,
 Die nach Euch sich ängstlich sehnen.

[B:]

Reißt ihm Ungern aus dem Rachen:
 Seid't bemüht, Euch hinzumachen
 75 Nach Byzanz, und nach Kair:
 Sucht die Palestiner Gränzen:
 Laßt des Kreuzes Siegs-Panier
 An des Jordans Strömen glänzen.

O wenn wird es uns gelingen!
 80 O wer wird, wer wird uns bringen
 In Idumens Palmen-Land,
 Denen da mit frischen Zweigen
 Zu beschencken Ihre Hand,
 Die sich Mannschafft hier erzeigen.

85 Nun ihr Helden, geht im Segen:
 Greiff't mit Freudigkeit zum Degen.
 So, so wird er recht geführt!
 Gott der steh zu Eurer Rechten,
 Und weil ihn die Sache rührt,
 90 Woll' Er selber sie verfechten!

Sieg, Triumff, und Lorbeer-Kronen
 Müssen Euren Schweiß belohnen,
 Edle Helden unsrer Zeit!
 Hier muß Ehr' und Ruhm euch schmücken
 95 Dort der Kranz der Ewigkeit
 Eurer Haupt und Herz erquicken!

I. P. T.

Magyar prózafordításban:

Ne dicsekedjék tovább Görögország Hercules pálmáival, és hallgasson a szörnyekről, amelyeket erős kezével legyőzött. Ne emlegesse többé a vadkanokat és az oroszlanokat a legyőzőjük, sem a háromtestű férfiakat és a kígyónyakú kutyákat,

sem a hidrákat, amelyeknek ha levágják is a fejeit, újjászületnek, sem a többi hiúságot, amelyet ezeken kívül még ki szoktak találni. Azok a szörnyűségek ugyanis, amelyek a mohamedánok dühét hányják, a lernai rémségeknél nem alábbvalók. Ám most ezek végre megérik a herculesi izmokat, és a vérfagyasztó szörnyeteg panaszkodik az őt ért károk miatt. Örök időig dicsőítve emlékeznek meg a hős szívé Lászlókról, Szkander bégekről és Hunyadiakról. Most is, amikor a trák zsarnok megrázza vad nyakát, amikor a hallatlan vadállat dühében lángokat okádva és kardjával tombol: nagyszerű lelkek összefognak, keblük nem retten a háborútól, és méltó gondjuk, hogy a szépre törekedjenek a te vezérleted alatt, Lipót, háromszorosan nagy császár, az áldott földkerekség mindenkor felséges feje. Akiknek férfihoz méltó erejük van, azok örömmel követnek téged, vezérünk, a kegyes jelekkel, amelyekkel Krisztus nevét tisztelik. Tekintsd meg a népek virágját, akiknek bátor szívét a szent üggyel felséged megnyerte. Ékesítsen örök győzelmi jelekkel a kegyes végzet, és szerencsés csillagok áldása legyen sasaidon! Szép fényvel vibrál immár a Zrínyi-féle virtus, és a hírneves ősoket hőstettekkel örvendeteti meg. Menjetek, hősök, kapcsoljátok össze lelkeiteket a keresztény táborokban, fogjatok egymással kezét győztes, válogatott hadak! Ó, adná az ég, hogy az új bosszúálló visszaadja az ősi Athént, és mindazt, ami most még a rabló tráké! Rajta, örvendjete! A Győzelem az öröm pálmáit ígéri, Idumaea pedig azt, hogy hajadat levélkoszorúval köti át. Illenek hozzátok ezek a harcok, amelyek ki fogják érdemelni a jogos győzelmi meneteket, és még mindazt, amit nem érhet romlás, ha Isten helyesnek találja. Mi közben itt fegyvertelen kezünket az ég felé nyújtjuk, és hangosan imádkozunk az Istenséghez, hogy állandó kegye ne szűnjön meg a fegyverek iránt, és ne maradjon el a kikiáltónak járó jutalom a költői dicséretetek mellől, amelyek titeket az utókor emlékezetére megénekelnek.

Aki bátor szívűnek gondolja magát, akit vitéz bátorság hevít, akinek vívni támad kedve, az most nem panaszkodhat, hogy hőstettet végbevinni a keresztényeknél nincs alkalom.

El messzire az olyan háborúkkal, az olyan nyomorúságos győzelmekkel, amelyekkel egymást marjátok, amelyekkel csak egymást emésztitek fel, ti szegények; sőt, amelyekkel mint az aszály és a pestit, a saját országaitokat dúljátok!

Oh! Mennyivel nagyobb hősök azok, akiknek dicsőségét hirdetni kellene, akik a házi háborúságot félretéve a harcmezőre igyekeznek lovaghoz méltó friss hősiességgel, készen rá, hogy harcba induljanak!

Az ellenséget nem kell keresnetek. Halljátok a káromlást és az átkozódást, amely a vad vérebnek olyan kedves! Halljátok hát, hogy fújtat és fenyeget, hogy leheli ordítva mérgét, hogy okádja a szikrát és a tüzet!

Hát hagynátok, hogy Isteneteket meggyalázzák, otthonaitokat és templomaitokat kirabolják? Hát így fogja az esküdt ellenségünk a keresztények összes országát kénye-kedve szerint tönkretenni és elpusztítani?

Oh, lágyuljon már meg szívetek! Éreztétek át, milyen veszteség ért titeket.

Kiáltsatok hát segítségért Ahhoz, aki után minket Krisztus-hívőknek neveznek, aki minket meg akar és meg tud menteni, és aki szétzúzza a sárkány fejét.

Ne felejtsetek el arra is törekedni, hogy amint ti is szeretnétek, keresztény módon éljete: ujjongjon szátok és szívetek. Ahová Isten segít titeket harcolni, és ahol veletek lesz a táborokban, oda vezessen titeket az ő Lelke.

Támadjon fel bennetek a bátorság: nem kell más ide, csak ágyú, lándzsa és kard, okos tanács és vitéz kéz. Harcoljatok a tiszta tanításért, a szabadságért, a házáért és az igaz Isten tisztességéért.

Mindenekelőtt azt nézzétek, hol akarjátok legyőzni az ellenséget, hogy igazán egységesek legyetek. Egyetértés, egyetértés kell ide: különben az ellenség, ahogy szokta, kajánul kineveti a keresztény világot.

Álljatok hát, ti hősök, egymás mellé, lángoló buzgósággal eltelve: legyen bennetek vitéz bátorság. Ne a nagy csapatokat nézzétek, amelyek nem mindig tettekre készek, és gyakran inkább elfutnak.

Hadseregeteket ne lássa senki puhánynak: harcoljatok vitézül a jel alatt, amelyet a nagy Lipót, akit a Magasságos Isten támasztott, és akit égi kegyvel koronázott meg, erényetek számára feltűzött.

Gondoljatok testvéreitekre is: vegyétek vissza komolyan és buzgón, amit a rabló régóta elragadott. Gondoljatok azoknak a szükségére és könnyeire, akiket a [török] keményen igája nyom, akik utánatok oly félve sóvárognak.

Ragadjátok ki Magyarországot a torkából: igyekezzetek elérni Bizáncot és Kairót, menjetek egészen Palesztina határáig, hadd villogjanak a kereszt győzelmi lobogói a Jordán habjai felett.

Óh, mikor fog végre mindez sikerülni? Ki visz el minket Idumaea országába, a pálmák közé, amelyeknek zsenge ágaival ott elhalmozzuk azok kezét, akik itt megmutatják emberségüket?

Most hát, hősök, menjetek áldással: vígan ragadjátok meg kardotokat. Így kell azt helyesen forgatni! Isten álljon jobbotokon, és mivel az ügy Őt magát érinti, Ő maga vegye védelmébe azt!

Győzelem, diadal és babérkoszorú jutalmazza verejtéketeket, korunk nemes hősei! E világon tisztelet és hírnév ékesítsen titeket, odaát pedig az öröklét koszorúja üdítse fel fejeteket és szíveteket!

FÖRKÖLI, GÁBOR

« Virtus Seriniana » : l'itinéraire d'une ode scolaire à Nicolas Zrínyi de Gdańsk à Paris (1664)

La correspondance de l'astronome Ismaël Boulliau (1605–1694), conservateur du cabinet Dupuy au palais parisien de la famille De Thou, constitue un fonds majeur pour l'étude des échanges scientifiques, diplomatiques et politiques du XVIIe siècle. Grâce aux rapports qu'il entretenait avec Stanisław Lubieniecki, théologien socinien, et avec Johannes Hevelius, astronome actif à Gdańsk, Boulliau était toujours bien informé des nouvelles polonaises. En même temps, il recevait les co-

pies des rapports qu'un agent envoyait régulièrement de Vienne à Pierre des Noyers, secrétaire de la reine de Pologne Louise-Marie de Gonzague. De surcroît, ses informateurs polonais et viennois permettaient à l'astronome français d'être au courant des événements de Hongrie, théâtre militaire de la guerre menée par les forces ottomanes contre l'alliance chrétienne en 1663–64. Dans la possession de Boulliau, on retrouve plusieurs documents relatifs à Nicolas Zrínyi (1620–1664), poète, écrivain et chef de guerre croato-hongrois, dont les exploits militaires lui valurent une renommée européenne pendant ce conflit. Dans cet article, nous présentons quelques lettres qui parlent de lui, ensuite nous nous focalisons sur un poème latin composé au lycée protestant de Gdańsk, dont la copie manuscrite fut reçue par Boulliau. Écrit à l'éloge de Zrínyi, le texte fut originellement publié sous forme imprimée, dans une édition bilingue, munie d'une version allemande. L'ode fut récitée le 15 mai 1664 dans l'auditoire du lycée par l'élève Christoph Crebisius, avec le soutien de son professeur Johann Peter Titz (1612–1689). Vu leur expérience avec la poésie circonstancielle, tous les deux ont pu contribuer à la genèse des deux poèmes, et puisque tous les deux écrivaient de temps en temps des poèmes paratextuels pour des ouvrages astronomiques, l'un et l'autre ont pu faire parvenir le poème à Boulliau. Tandis que le poème latin abonde dans les lieux communs d'une culture scolaire, comparant les exploits chrétiens aux douze travaux d'Hercule, la version allemande évite de surcharger son lecteur avec des références érudites. Les deux textes s'accordent sur la nécessité d'une alliance entre les pouvoirs chrétiens sous l'enseigne de l'empereur Léopold Ier. Enfin, l'article propose une édition des poèmes latin et allemand avec une traduction littérale hongroise.

Keywords: Ismaël Boulliau, Nicolas Zrínyi, Johann Peter Titz, school-poetry, neolatin poetry, republic of letters, networking, 17th century